

FRAZELOGIYALÍQ KOMPETENCIYANÍ RAWAJLANDÍRÍWDÍN METODIKALÍQ MODELÍ**(qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeliği studentleri misalında)****Nurimbetova Sarbinaz Keunimjay qızı – tayanış doktorant**sarbinaznurimbetova01@gmail.com*Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı***МЕТОДИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ****(на примере студентов специальности каракалпакский язык и литература)****Нурымбетова Сарбиназ Кеунимжаевна – базовый докторант***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***A METHODOLOGICAL MODEL FOR DEVELOPING PHRASEOLOGICAL COMPETENCE****(on the example of students majoring in Karakalpak language and literature)****Nurimbetova Sarbinaz Keunimjaevna – doctoral student***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: frazeologiyalıq kompetensiya, filolog talabalar, metodik model, frazeologiya, kompetensiyaviy yondashuv.

Rezyume. Maqolada filologiya yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarda frazeologik kompetensiyani takomillashtirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi mualliflik metodik modeli ishlab chiqildi. Frazeologik birliklarning lingvistik hamda madaniy ahamiyati ochib berildi, ularni o'qitishda kompetensiyaviy, kognitiv va kommunikativ yondashuvlar majmuiga asoslanildi. Tadqiqot davomida frazeologik kompetensiyaning tarkibiy qismlari aniqlanib, ularni bosqichma-bosqich rivojlantirish mexanizmlari aniqlandi. Taqdim etilgan model filolog talabalarning nazariy bilimlarini amaliy jihatdan qo'llash faoliyati bilan uzviy bog'liqligiga yo'naltirilgan.

Ключевые слова: фразеологическая компетенция, студенты-филологи, методическая модель, фразеология, компетентностный подход.

Резюме. В статье разработана авторская методическая модель, служащая совершенствованию и развитию фразеологической компетенции у студентов, обучающихся по направлению "Филология." Была раскрыта лингвистическая и культурная значимость фразеологических единиц, и их преподавание основано на комплексе компетентностных, когнитивных и коммуникативных подходов. В ходе исследования были выявлены компоненты фразеологической компетенции и определены механизмы их поэтапного развития. Предлагаемая модель ориентирована на непрерывную взаимосвязь теоретических знаний студентов-филологов с их практической деятельностью.

Key words: phraseological competence, philology students, methodological model, phraseology, competency-based approach.

Summary. The article, an author's methodological model was developed that serves to improve and develop phraseological competence in philology students. The linguistic and cultural significance of phraseological units was revealed, and their teaching was based on a set of competence, cognitive, and communicative approaches. During the research, the components of phraseological competence were identified, and the mechanisms for their gradual development were identified. The proposed model is aimed at ensuring the continuous connection between the practical application of theoretical knowledge by philology students.

Kirisiw. Gárezsizlik jıllarınan baslap elimizde bilimlendiriw, sonıń ishinde joqarı oqıw orınlarında jetik hám ilimli qánigeler jetilisip shıǵıwında rawajlangan mámleketler bilimlendiriw sistemasındaǵı zaman talabına say keletuǵın keń kólemli isler úlgi sıpatında kirip kelmekte. Sebebi, keleshek áwladqa tálim hám tárbiya beriwde joqarı oqıw ornın pitkerip shıǵıp atırǵan studentler teoriyalıq bilimge iye hám onı olar ámeliy jaqtan tájiriybede qollap, kútilgen nátiyjege erisiwde durıs paydalanıw kerekligin kórsetedi. Zaman talabına say durıs paydalanıw degende, kreativ ideyalar tiykarında zamanagóy texnologiya hám metodikalıq usıllardan paydalanıw, dástúriy metoddan qashıwdı názerde tutadı [4]. Sonlıqtan da, mámleketimizde alıp barılıp atırǵan reformalardıń maqseti áne usınday máselelerge baǵdarlanadı. Bunıń nátiyjesinde oqıw procesinde innovaciyalıq texnologiyalardı hám metodlardı qollanıw bilimli, tereń oy-pikirli, kreativ qábiletke iye, jámiyettegi jańa ózgerislerge tez kónlige alatuǵın, teoriyalıq pikir, ámeliy kónlikpe, tájiriybe hám kompetenciyanı ámeliyatta qollaytuǵın kadrlardı tárbiyalaw bolıp tabıladı.

“Kompetenciya” (“competentia”) latinsha sóz bolıp, qaraqalpaq tilindegi awdarması “jaqsı biletuǵın insan”, “tájiriybege iye bolǵan” sıyaqlı mánilerdi bildiredi. Amerikalı lingvist Devid Xaymz bul termindi ótken ásirdeń 60-jıllarında pánge alıp kirgen. Ol dáslep bul termindi “идеальный коммуникант”, “лингвистическая компетентность” atları menen qollanǵan. Házirde bul terminler “say keliw”, “jetiskenlik”, “túsiniwshenlik”, “nátiyelilik”, “sıpat”, “muǵdar” sıyaqlı túsinikler ornında da qollanıw kelmekte. Sonıń menen birge kompetenciya bul – tek kásiplik bilimler jıynaǵı emes, onda barlıq emociionalıq, psixologiyalıq hám socialıq bilimler jıynaǵı dep te qarawǵa boladı [2]. Demek, kompetenciyaǵa tiykarlangan bilimde studentlerdiń neni, qashan, qay jerde hám qalay úyreniwı hám akademiyalıq bilim hám kónlikpelerdi iyelewi boyınsha dástúriy túsiniqlerin qayta jetilistiriw hám ózlestiriwge qaratılǵanlıǵında dep kórsetiledi.

Izertlew metodologiyası. Házirgi waqıtta ámeliyatta sonı kórsetip atır, studentlerde frazeologiyalıq birliklerdi biliw dárejesi kóbinese passiv xarakterge iye bolıp, olardı sóylewimizde aktiv qollawda qıyınshılıqlar kózge túsip atır.

Sol sebepli filolog-studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasını rawajlandırıwǵa baǵdarlangan anıq sistema yamasa metodikalıq model islep shıǵıw zárurlıǵı payda bolıp atır. Frazeologiyalıq kompetenciya filolog-studentlerdiń frazeologiyalıq birliklerdi ańlaw, talqılaw hám sóylewde maqsetke muwapıq qollana alıw qáiletin bildiredi. Ol tómendegi óz ara baylanıstaǵı komponentler arqalı payda boladı:

- Teoriyalıq bilim komponenti – frazeologizmlerdiń semantikalıq, strukturalıq hám metodikalıq qásiyetleri haqqında bilimler jıyaǵı;

- Analiz – kónlikpe komponenti – frazeologiyalıq birliklerdi tekstten anıqlaw, olardıń mánisin talqılaw, kontekstte analiz etip kórip shıǵıw;

- Ámeliy – tájiriye komponenti – frazeologizmlerden awızeki hám jazba súylewde óz betinshe paydalanıw tájiriyesi;

- Lingvomádeniy komponent – frazeologiyalıq birlikler arqalı bildiriletuǵın milliy-mádeniy mazmundı ańlaw hám jetkerip beriw qáileti [3].

Bul kórsetilgen komponentlerdiń jámlengen forması frazeologiyalıq kompetenciyanıń rawajlanıw dárejesin belgilep beredi. Bul boyınsha metodikalıq model negizinde kútilgen nátiyjege erisiwde jol kartasın islep alıwǵa boladı.

Metodikalıq model – bul frazeologiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıwǵa qaratılǵan oqıw procesiniń teoriyalıq tiykarları, mazmunı hám onı ámelge asırıw mexanizmleri, nátiyjelerin birden-bir sistemada sáwlelendiriwshi ilimiy konstrukciya. Ol bilim beriw barısında frazeologiyalıq bilimlerdiń basqıshpa-basqısh hám maqsetli ámelge asırıw támiyinleydi. Sonlıqtan da model tómendegi didaktikalıq principlerge tiykarlanadı:

- izbe-izlilik yamasa sistemalılıq;
- qarım-qatnasqa baǵdarlanganlıq;
- aktivlilik hám ózbetinshelek;
- lingvomádeniy integraciya;
- refleksiya hám ózin ózi bahalaw [5].

Demek, bunda aytılıp atırǵan model túsiniǵı frazeologiyalıq tek til birliǵı sıpatında emes, al, sóylewde, mádeniy hám kognitiv hádiyse sıpatında úyreniwdi názerde tutadı. Sol sebepli, model – frazeologiyalıq birliklerdi kontekstten ajratpaǵan halda úyretiwdi, studenttiń passiv bilimin aktiv sóylew kompetenciyasına aylandırıw, frazeologiyalıq milliy-mádeniy sananıń ónimi sıpatında qabıl etiwdi túsindiredi. Usı keltirilgen pikirlerge tayanǵan halda filolog-studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasını rawajlandırıw modeli bir qatar zamanagóy ilimiy qatnaslarǵa tayanǵan halda islep shıǵıldı:

- Kompetensiyalıq qatnas – tálim nátiyjesin studenttiń real sóylew iskerliginde payda bolatuǵın kompetenciyası arqalı bahalawdı názerde tutadı;

- Kognitiv qatnas – frazeologiyalıq birliklerdi úyreniw, konseptual analiz etiw hám sanada qayta islew procesine itibar qaratadı;

- Kommunikativ qatnas – frazeologizmlerdi kúndelikli sóylew barısında úyreniw hám qollawdı támiyinleydi;

- Lingvomádeniy qatnas – frazeologiyalıq birliklerdi milliy mádeniyat penen úziksiz baylanıslı halda qollanıw názerde tutadı.

Izertlew nátiyjeleri. Izertlew nátiyjelerinde kórsetilgen qatnaslar integraciyası modeldiń ilimiy-metodikalıq tayanısh xızmetin atqaradı. Al, biz maqalamızda usınılıp

atırǵan metodikalıq model tómendegi tiykarǵı quram bóleklerdi óz ishine aladı:

1. Basqıshpa-basqısh rawajlandırıwshi model. Bul modeldiń baslı maqseti – filolog-studentlerde frazeologiyalıq kompetenciyanı izbe-iz hám nátiyjeli shólkemlestiriwden ibarat. Bul óz gezeginde tómendegi wazıypalardı óz ishine aladı.

Tiykarı: Izbe-izlilik → bilim → analiz → qollanıw → dóretiwshilik-refleksiv iskerlik.

Bul modelde student dáslep frazeologiyalıq birliklerdiń teoriyalıq mánisin ózlestiredi, soń olardı analiz etedi, ámeliyatta yamasa sóylewde qollanadı hám dóretiwshilik tapsırmalar arqalı bekkemleydi. Bunıń negizinde tómendegi nátiyjelerge erisemiz:

- Frazeologiyalıq bilimler sistemasın bayıtıw, mazmun-mánisin tereń ańlaw;

- Frazeologiyalıq analiz kónlikpesin rawajlandırıw yamasa olardı diskurs dárejesinde analizlew;

- Awızeki yamasa jazbada frazeologizmlerdiń qollanıw dárejesin keńeytiw hám bekkemlew.

2. Kompetensiyalıq – integrativ model. Bul modeldiń tiykarı, frazeologiyalıq kompetenciyanı basqa kompetenciyalar menen birge sáykeslendiriw lingvistikalıq + kommunikativ + lingvomádeniy

Bul házirgi waqıtta zamanagóy baǵdar esaplanadı hám frazeologiyalıq tek tildiń birliǵı emes, al kommunikativ hán mádeniy kompetenciyalar menen úziksiz baylanıslı process ekenligin kórsetedi.

Bul model sheńberinde tómendegi frazeologiyalıq materiallardı tańlap alıwǵa boladı.

- Tematikasına qarap tańlangan túrli frazeologiyalıq birlikler;

- Kórkem yamasa publicistikalıq hám ilimiy ádebiyatlardan alınǵan frazeologizmler;

- Milliy yamasa salıstırmalı frazeologiyalıq materiallar.

3. Iskerlikke baǵdarlangan model. Bundaǵı onıń tiykarı studenttiń sóylewge qatnası birinshi orında turadı. Frazeologiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıw barısı tómendegi basqıshlarda ámelge asırıladı:

1. Kiriw-biliw basqıshı – studentlerdiń frazeologiyalıq birliklerge bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyatıw, olardıń ulıwmalıq mánisin túsiniw hám ańlaw;

2. Analiz basqıshı – frazeologizmlerdiń semantikalıq, obrazlı hám stilik dúzilisin tereń analiz etiw;

3. Ámeliy qollanıw basqıshı – sóylew barısınıń túrli jaǵdaylarında paydalanıw yamasa dialog, monolog hám jazba tekstlerde qollanıw;

4. Refleksiv-dóretiwshilik iskerlik basqıshı – frazeologizmler tiykarında ózbetinshe tekstler, esse hám proektler jaratıw.

Bunnan tısqari, rolly oynılar, tartıslı tapsırmalar hám dóretiwshilik tapsırmalar arqalı frazeologiyalıq bilimler aktiv kónlikpege aylandırıladı.

5. Diagnostikalıq – refleksiv rawajlandırıw modeli. Modeldiń áhmiyetli táreplerinen biri nátiyjelerin bahalaw bolıp tabıladı. Frazeologiyalıq kompetenciyanıń bahalanıw dárejesi tómendegi sıpat kórsetkishler tiykarında anıqlanadı:

- Frazeologiyalıq bilimlerdiń tereńligi hám sistemalılıǵı;

- Frazeologizmlerdi kontekstke say túrde orınlı qollanıw;

- Sóylew barısında erkinlik hám dóretiwshilik.

Bul keltirilgen kórsetkishler arqalı tómendegi dárejeler tiykarında bahalaymız:

1. Tómen dáreje 2. Orta dáreje 3. Joqarı dáreje

6. Sanlı rawajlandırıwshı model. Zamanagóy sanlı texnologiyalar tiykarında frazeologiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıw bolıp sanaladı.

Tiykari: elektron derekler → interaktiv shınıǵıwlar → ózbetinshe jumıslar.

7. Lingvomádeniy tárepten rawajlandırıwshı model. Bunda frazeologiyalıq birlikler milliy mádeniyat hám mentalitet penen baylanıslı halda úyreniledi.

Milliy qádiriyat → mádeniy kontekst → frazeologiyalıq birlikler → sóylewde qollaw.

Bul óz náwbetinde frazeologizmlerdiń kelip shıǵıwın, tariyxıy-mádeniy mazmunın ańlaw arqalı studentlerdiń lingvomádeniy sanasın rawajlandırıw bolıp tabıladı.

Nátiyjelerdi talqılaw. Islep shıǵılǵan modeller arqalı studentlerdiń frazeologizmlerdi úyreniwdiń kompetenciyaq qatnas negizinde alıp barılıwı yamasa ámeliy shınıǵıwlarǵı islew hám studentlerdiń óz betinshe islewı ushın dóretiwshilik tapsırmalar beriw, informaciya-kommunikaciya texnologiyalarınan paydalanıw sıyaqlı múmkinshilikler arqalı sóylewiniń mánilesi yaki jetiliske leksikon dárejesine kóteriliwi de ámeliy nátiyjeni kórsetedi.

Bul joqarıda keltirilgen modeldi ámelge asırıwda túrli metodlardan paydalanıwǵa boladı hám bular óz náwbetinde studentlerdiń oqıw iskerliginde hám ózbetinshe pikirlewiniń joqarılawına ámeliy járdemin beredi. Bul metodlar tómendegiler:

▪ Joybar tiykarında oqıtıw. Bunda studentler óz betinshe yamasa toparda frazeologiyalıq joybar islep shıǵadı. Mısalı: “Milliy mentalitetti sáwlelendiriwshi frazeologizmler” yamasa “Zamanagóy baspadaǵı frazeologizmler”. Bunıń nátiyjesinde studentlerde dóretiwshilik hám izertlewshilik kompetenciyaları payda boladı hám frazeologiyalıq bilimler ózbetinshe qollanadı.

▪ Mashqalalı tapsırmalar. Bunda studentlerge real yamasa kúndelikli sóylewdegi mashqala usınıs etiledi. Ondaǵı nadurıs qollanılǵan frazeologizmlerdi analiz etedi hám soǵan sáykes variantın usınıs etedi. Bul bolsa óz náwbetinde sın pikirlewın rawajlandıradı hám frazeologizmlerdiń nadurıs qollanılıwınıń aldın aladı.

▪ Multimodal tálim metodu. Bunda frazeologiyalıq birliklerdi tekst + audio + video + visual materiallar arqalı úyreniw. Mısalı: filmler, seriallar, podkastlardan alınǵan frazeologizmler hám infografika hám vizual kartalar arqalı úyreniw bolsa, onıń nátiyjesinde studentler frazeologizmlerdi uzaq múddetke este saqlawına hám ele de qızıǵıwshılıǵınıń artıwın kórsetedi.

▪ Elektron resurslar hám mobil qosımshalardan paydalanıw. Bunda “Refleks tálim” metodın alsaq boladı. Yaǵnıy studentler sanalı túrde hár kúni ushın telefon qurılımlarına frazeologiyalıq birliklerden kúndelik isleydi yamasa kúnlık motivaciyaq frazeologizmlerdi jazıwı kerek boladı. Bunnan tısqari “Men qaysı frazeologizmlerdi aktiv qollana basladım?” sıyaqlı sorawdı óz-ózine qoyıw arqalı studenttiń metokognitiv kompetenciyası jetilisedi, óz-ózin bahalaw kónlikpesi rawajlanadı hám óz ústinde kóp izlenedi [1].

Juwmaq. Izertlewimiz sońında filolog studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasın rawajlandırıwǵa qaratılǵan bul model zamanagóy bilimlendiriw sistemasına say keledi. Modeldiń sistemalıq dúzilisi hám basqıshpa-basqısh ámelge asırılıwı frazeologiyalıq birliklerdi tereń ózlestiriw hám olardı sóylewde nátiyjeli qollanıw imkanın beredi. Joqarıda usınıs etilgen metodikalıq model filolog studentlerdiń frazeologiyalıq kompetenciyasın rawajlandırıwda teoriya hám ámeliyattıń baylanısın támiynleydi, olardıń kásiplik sóylew sheberligine tayarlaydı hám jańa basqıshqa alıp shıǵadı.

Ádebiyatlar

1. «Kasbiy kompetensiyalarnı rivojlantırish» moduli bo'yicha (o'quv – uslubiy majmua). –Toshkent: «Tafakkur avlodi», 2024.
2. Xasanova D. Kompetensiyaviy yondashuvning amalga osish bosqichlari. // «Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences» jurnali, 4 (3) Mart, 2024.
3. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: 2011.
4. Allaniyazova Sh., Táńirbergenov J. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda innovaciyaq texnologiyalar. – Nókis: «Bilim», 2015.
5. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: «Языки русской культуры», 1996.